

HERMENEVS

17^e JAARGANG, AFL. 8 — 15 Mei 1946

Cruce signatus

Naar Gezelle:

Vix cum possem verba dare,
hoc primum mater rogare
docuit me, candide:
„Pater” — simul et iungebam
manus ambas, dum petebam: —
„cruce velim signes me”.

Cruce saepe sum signatus
et a patre alapatus
in maxilla blanditer. —
Dudum te amisi, pater!
te amisi. cara mater!
dolet adhuc graviter.

Mansit vero crucis signum
penitus in fronte, dignum
quod me praebet Domino.
Clavā cerebrum quis findat,
signum crucis ut rescindat:
crucem illam teneo!!

’t eerste dat mij moeder vragen
leerde, in lang verleden dagen,
als ik hikkelde, ongeriefd
nog van woorden, ’t was, te gader
bei mijn’ handjes doende: „Vader,
geeft me ’en kruisken, als ’t u belieft!”

’k Heb een kruiske dan gekregen,
menig keer, en wierd geslegen
op mijn’ kake, zacht en zoet. . .
Ach, ge zijt mij, bei te gader,
afgestorven, moeder, vader,
’t geen mij nu nog leedschap doet!

Maar, dat kruiske, ’t is geschreven
diep mij in den kop gebleven,
teeken van mijn erfgebied:
die den schedel mij aan scherven
sloege, en hiete ’t kruiske derven,
nog en hadd’ hij ’t kruisken niet!

Dr H. VROOM.

Vondels „Amsteldamsche Hecuba”¹

I.

Najaar 1625 schier gelijktijdig met de „Palamedes”, verscheen Vondels „De Amsteldamsche Hecuba”, een berijmde vertaling van Seneca’s „Troades”, het tremspel der Trojaanse vrouwen die na Trojes val als gevangenen der Grieken zullen worden weggevoerd.

¹ Onder de verbrande Hermeneus-kopie was ook de kopie van dit artikel, het werk mijner ballingschap. Van dl. II heb ik gelukkig nog een doorslag; van dl. I, de Inleiding, slechts enkele losse aantekeningen. De Inleiding geheel herschrijven kan ik niet: ander werk vraagt mijn aandacht; ik geef slechts enkele opmerkingen ter verduidelijking.

Voor deze berijming had Vondel een beweegreden. In het „Saligh Roemershuys” op de Gelderse Kade waar hij van Mei 1622—Mei 1623 met den dichter Hooft, Laurens Reael en Mr. Antonis de Hubert „letterkundige besprekingen” heeft gehouden over allerlei taal- en letterkundige kwesties, is als gemeenschappelijke taak Seneca’s „Troades” in proza vertaald.

Met de in 1628 door Vondel ook berijmd uitgegeven „Hippolytus” (Seneca’s „Phaedra”) gold de „Troades” voor Seneca’s beste treurspel. Hugo de Groot noemt het de „regina tragoediarum”; Daniël Heinsius vereert beide treurspelen als „goddelijk”.

Vondels berijming volgt de proza-vertaling van de Gelderse Kade. „6 van Oogstmaand 1625” draagt hij ze op aan Antonis de Hubert als „De Amsteldamsche Hecuba”, omdat „Amstelredam hare geboortplaats is”.

Vondel maakt Hecuba tot hoofdpersoon: vorstin, echtgenote, moeder en vrouw — de „van droefheid verwonnen vorstinne”, die het treurspel inleidt en besluit, die immers „aller ramp moet bestenen”.

In 1625 kende Vondel klaarblijkelijk al Seneca’s bronnen: Euripides’ „Hekabe” (en „Troïades?”). Het titelblad van de „Amsteldamsche Hecuba” had als inleidende kenspreuk tot heel dit treurspel Van droefheid en rouw een versregel uit de „Hekabe” (230):

Πλήρης στενάγμων οὐδὲ δακρύων κενός.

Vondels berijming telt 1652 verzen, de „Troades” 1180. Hier en daar is ze dan ook eigenlijk eerder een herschepping: treft een gedachte den dichter, dan vermeit hij zich in vaak uitvoerige lyrische uitweidingen; hij voegt in gedachten en gevoelens ontleend soms aan een enkel woord, afgeleid naar de innerlijke betekenis; een zelfde woord vertaalt hij soms 2 of 3 maal, verandert de volgorde der gedachten, veronachtzaamt een woord dat hem niets zegt; grijpt ook wel eens mis en — maakt fouten. Vondel herschept naar eigen visie: hij *ziet* al wat hij neerschrijft, alles *leeft!* Naar vrije beschikking drukt hij een persoonlijk stempel op het geheel — „Poëten draven node in voorgeschreven perken” — en wie iets meer van Vondel weet, herkent hem zelfs in zijn vergissingen, fouten en tekortkomingen. ¹⁾

¹⁾ De eerste studie op dit gebied is geweest, die van dr. J. D. Meerwaldt over „Het persoonlijk element in Vondels vertalingen van de Griekse tragici” Tijds. Ned. taal en lett. L VII p. 110 vv.)

Tijdens mijn bewerking van dit onderwerp — een geestelijke oase in de „beroerelijke tijen” die achter ons liggen — troffen mij diep twee vertalingen:

Troades 615. *veritas nunquam latet*
Men dekt de waarheid, maar *zij rust niet voor zij naakt is.*

Hoe prachtig bloeit op uit *latet* deze geniale beeldspraak: Waarheids „ondegbare” levenskracht!

En in die dagen van smart en rouw:

Tr. 77. *ut nulla dies maerore caret;*
sed novos fletus causa ministrat.

V. 105. Dat geen dag voorbij en glee,
Of hij brogt zijn droefheid mee;
Of de daaglijkse ongenuchten
Gaven oorzaak om te zuchten.

Hoe vaak heb ik die woorden niet stil voor mij heen gefluisterd, als we weer gekweld werden door zorg, overstelpt van smart over zoveel jonge levens geknakt in het bloeiendst van hun jaren.

Nog wil ik wijzen op een enkele typische vernederlandsing van Latijnse woorden en begrippen.

Troades 446. *facibus Idaeis* vertaald door *zwart bepekete repen*, de brandende pekkransen onzer voorouders.

Tr. 847. *thalamos appara* — V. 1254. *en maakt met groen de brui洛夫skamer toe*, naar gewoonte der 17^e-eeuwse brui洛夫sviering.

Gewoon voor Vondel zijn de vs. 1638 ingevoegde *hoge stevens*, zoals hij dagelijks de hoge achterstevens op het IJ zag reilen en zeilen.

Tr. 1146. *vagae rerum vices* — V. 1613. *het dwaalziek luk dat heining kent nocht sloot* — en we zien uit over ons heerlijk wijd Hollands landschap, ook den dichter lief wiens „blijde geest vaart speulen daar draaiboorn sluit nocht hek” zoals ’t elders heet.

Zeer in het kort en in hoofdtrekken volgt nu de inhoud van „De Amsteldamsche Hecuba”. Kursief gedrukt staat wat mooi werd vertaald, uitvoeriger, anders, of wat werd ingevoegd. Mijn bescheiden taak is: even aanwijzen; Vondel spreekt en het is altijd de moeite waard naar hem te luisteren.

II.

Eerste Handel. (Actus Primus). Hecuba klaagt over haar ongeluk, haar plotselinge val met Troje:

- S.¹ 15. En alta muri decora congesti jacent
 Tectis adustis; regiam flammae ambiunt
Omnisque late fumat Assarici² domus.
 Non prohibet avidas flammae victoris manus;
 Diripitur ardens Troja. Nec caelum patet
20. *Undante fumo*: nube ceu densa obsitus
Ater favilla squalet Iliaca dies.
- V. 18. Daar leit die hoge praal van beerlijken gewelwe,
 't Geweld van muren, met zijn daken gants tot schand'
 Vernield door 't *wellend* vier. 't Hof staat in lichten brand,
 't Huis van Assaracus rookt over alle straten.
 De vlam geen plondring weert van woedende soldaten.
 In 't brandend Troje elk om 't *zeerste roof en ruit*³
 En 't *kolken* van den rook den open Hemel sluit:
25. De vonken en het vier van d'Iliasche gevels
Bezwalkt den dag, als waar hij dik bekleed met nevels.

Met de Rei van Trojaanse vrouwen die als gevangenen naar Griekenland zullen worden weggevoerd, jammert zij over de smart, de rouw van Troje, sedert Paris' roof van Helena. Zij beklagen Hector.

- S. 124. Columen patriae, *mora fatorum*
 Tu praesidium Phrygibus fessis.
 Tu murus eras. humerisque tuis
 Stetit illa decem fulta per annos:
 Tecum cecidit. summusque dies
 Hectoris idem patriaeque fuit.
- V. 189. Zuil, *die hield in zijnen stand*
 't *Lang verdedigd* vaderland.
 O die weerstond zo veel dagen
 Deze *ons toegeschikte plagen* :
 Gij waart ons een muur en schut,
 En der matte Phrygen stut..
195. Tien jaar hebt gij met uw schoudren
 't Rijk gestuttet uwer oudren:
 Gij alleen hebt tien jaar lang
 Ons bewaard voor ondergang.
 Maar zo haast gij zijt gevallen
200. *Vielen ook die haylge wallen*:
 't Was een zelve laatste dag
 Dien onz' stad en Hector zag.

Gelukkig acht Hecuba vorst Priamus schoon door Pyrrhus laaghartig vermoord, omdat hij nu niet op Argos' zegfeest „tot een schouwspel ten toon zal staan”.

¹ S. = Seneca (Troades); V. = Vondel (Amsteld. Hecuba). Voor de Latijnse tekst volg ik de ook door Vondel gevolgde Scriverius' uitgave (1621).

² mythisch vorst van Troje; het huis van A. (Troje) rookt aan alle kanten.

³ plundert.

Tweede Handel. Talthybius, heraut van Agamemnon, vertelt de Trojaanse vrouwen, waarom Godenmacht de Griekse vloot belet terug te keren: onder hevige natuur storingen is Achilles' schim uit zijn tombe opgerezen en heeft als zijn deel van de oorlogsbuit geëist, dat op zijn graf Priamus' dochter Polyxena zal worden geofferd.

- S. 175. *Idaea ruptis saza ceciderunt jugis.*
Nec sola tellus tremuit: et *pontus* suum
Adesse Achillem sensit, ac *stravit* vada.
- V. 285. 't Gebergt van Ida *smelt in morseling* van stenen:
En 't aardrijk niet alleen en siddert, maar met enen
Wordt *Thetis* zelve *in zee* haar eigen zoon gewaar.
En *kemt* haar vloeden *glad*.

Pyrrhus, Achilles' zoon, eist dit offer van Agamemnon; hij somt zijn vaders heldendaden op van het ogenblik af dat deze al strijdend en overwinnend op weg was naar Troje: steden neersloeg „gelijk voor dwarrelwind verstuift het lichte stof” (V. 354. S. 231: *turbinis vasti modo*).

- S. 233. *Iter est Achillis.*
- V. 357. Achilles dee't *ter loop*.

In gelijke omstandigheden, voor het algemeen welzijn immers, heeft Agamemnon zelf zijn dochter Iphigenia moeten offeren.

Beredeneerd kalm beantwoordt Agamemnon Pyrrhus' „korsele” woorden — maar de angel der slotwoorden steekt fel.

- S. 253. . . . *spiritus* quondam *truces*
Minasque *tumidi lentus* Aeacidæ tuli.
Quo plura possis, plura patienter feras.
Quid caede dira nobilem *clari* ducis
Aspergis umbram? noscere hoc primum decet
Quid facere victor debeat, victus pati.
Violenta nemo imperia continuit diu:
Moderata durant¹. . .
- V. 385. 'k Heb dreigen grof en groot en *hete oploopenheden*
Uws vaders eertijds wel met koelen moed geleden.
't Voegt wel die veel vermag dat hij wat meerder lijdt².
Wat wilt ge d'eedle schim eens vorsten, *die den nijd*
Doet vlieden voor zijn faam, bezoedlen en bespatten
390. Met grouwelijken moord? Dat hoort men eerst te vatten

¹ Seneca's lessen aan Nero hebben dezelfde geest geademd.

² verdraagt.

Waar d'overwinner toe verplicht is *met bescheid*:¹
 Wat hem te dulden staat die overwonnen leit.
 Geweldige heerschappij hield niemand lange staande:
 Gematigde duurt langst . . .

Ik heb geleerd, zegt Agamemnon, niet te vertrouwen op aards geluk, op macht en pracht en praal. Dit leert ons Trojes lot, dat tien jaar dreigde te vallen; en nu 't gevallen is:

- S. 277. Equidem *fatebor* . . . affligi Phrygas
 Vincique volui, ruere et aequari solo
Etiam arcuissem, sed regi frenis nequit
280. Et *ira*, et *ardens* hostis, et Victoria
 Commissa nocti. quidquid *indignum* aut *ferum*
 Cuiquam videri potuit, hoc fecit dolor,
 Tenebraeque ...
- V. 420. 'k Wil hier wel *rond in gaan*
 Het was mijn toeleg wel verbeurd en neergeslagen
 Te zien den Phrygiaan: *de goddelijke wal*
 En *torens hemelhoog*: tot *hopelozen* val
425. Te brengen nimmermeer: maar och wat toom kan sturen
 Soldaten *heet op wraak*, en d'overhand² aan d'uren
 Der blinde nacht vertrouwd. Al 't *onrecht*, al het *leed*
 Dat iemand scheen te *fel* of *onbehoorlijk* wreed
 uut toorne en duister kwam . . .

Vorst Agamemnon, steeds gematigd en bezadigd, wil dat er nu een einde zal komen aan het gruwelijk oorlogsbedrijf, aan doodslag:

- S. 296. Quod si *levatur* sanguine infuso cinis,
 Opima Phrygii colla caedantur *greges*,
 Pluatque nulli *flebilis* matri cruor.
- V. 444. . . . indien vergoten bloed
 Verstorvene as *verkwikt* of *stilt der geesten jamren*:
 Hak af den vetten hals der Phrygiaanse *lamren*,
 En *kudden blank van wol*: laat vloeien over 't veld
 't Bloed daar geen moeder om *in rouw en tranen smelt*.

J. ALEIDA NIJLAND.

(Wordt vervolgd)

¹ redelijkheid.

² overwinning.

Cicero: De Republica

Was Plato bij zijn onderzoek naar de juiste vorm van de staat geheel filosoof, abstract denkend en zoekend naar het ideaal, dat een utopie moest zijn, Cicero blijft zichzelf gelijk. Ook in zijn filosofische verhandeling over het staatsbestuur en de staatsvorm is hij op en top Romein, niet zoekend naar het ideale, maar naar hetgeen praktisch te verwezenlijken is; niet uitgaande van gefingeerde toestanden of verschillende voorbeelden, maar puttend uit de rijke bron der romeinse geschiedenis, die hij nagaat vanaf haar mythologische oorsprong¹. Niet geheel ten onrechte brengt hem dat tot een ware verheerlijking van de staatsvorm van zijn land, een geniaal meesterstuk niet van een enkeling, maar van velen; niet gemaakt tijdens een mensenleven, doch langzaam gegroeid gedurende meerdere generaties, jazelfs eeuwen.

Alvorens op de staatsvorm nader in te gaan bepaalt Cicero eerst het wezen van de staat, die in zijn opvatting de zaak des volks is. Niet in deze zin, dat hij zou zijn ontstaan door een onderlinge overeenkomst der mensen, als bij een „contract social” op grond van de zwakheid van de menselijke natuur, maar omdat hij gegeven is met de sociale natuur van den mens, die verre van een eenzame zwerver te zijn, aangewezen blijft op de gemeenschap, zelfs al zou hij zelfgenoegzaam zijn. Wil de staat duurzaam zijn, wat moeilijk te bereiken is, dan moeten vier voorwaarden aanwezig zijn: vrijheid en gelijkheid, eenheid en rechtvaardigheid.

De vrijheid is het zoetste van alles en eist op haar beurt de gelijkheid, het beginsel der wetgeving, doch niet zo, dat er geen onderscheid meer is tussen arm en rijk, tussen magistraat en burger, wat tot anarchie zou voeren, maar dat allen gelijk zijn voor de wet, dezelfde rechten hebben en tot dezelfde hoogte kunnen komen. Het derde vereiste is de eenheid, de beste waarborg voor het algemeen welzijn, doel van de staat, wier gemis men moet brandmerken als een gebrek, maar die op haar beurt weer niet te behouden is zonder de rechtvaardigheid. Zonder de rechtvaardigheid is geen enkele regeringsvorm duurzaam: men komt dan onvermijdelijk tot willekeur en een eindeloze reeks revoluties, waarbij de macht een

¹ Het hier geschrevene kan blijven gelden mits men daarbij bedenkt, dat Cicero zijn beschouwingen *ontleent aan latere Griekse denkers* die hun aandacht hadden geschonken aan Rome en zijn staatkundige ontwikkeling. *Redactie.*

speelbal wordt, die overgaat van monarchie op tyrannie, van tyrannie op aristocratie en volksregering, van hen weer op de partijdictatuur of tyrannie, zonder dat een dezer vormen zich lang kan handhaven. Deze rechtvaardigheid is niet, zoals de tegenstanders bij monde van Laelius trachten te verdedigen met een beroep op het verschillende rechtsgevoel bij de verschillende volkeren in verschillende tijden, een dochter van de menselijke zwakheid; maar een ware wet, de *recta ratio*, algemeen, onveranderlijk en eeuwig, omdat zij gegeven is met de natuur, die enig, eeuwig en onveranderlijk zal gelden bij alle volken in alle tijden en uiteindelijk rust op God, den oppersten wetgever.

Waar echter een staat is, daar moet ook een gezag zijn, dat de vrijheid respecteert, de rechtvaardigheid beoefent en het algemeen welzijn bevordert. Met deze maatstaf moet dan ook elke regeringsvorm gemeten worden, zowel de monarchie, aristocratie en democratie als hun antipoden tyrannie, oligarchie of partijdictatuur en volksregering. Na eerst stelling genomen te hebben tegen hen, die beweren, dat onthouding van staatszaken en zich wijden aan de wetenschap beter is dan actief deelnemen aan de politiek, zich hierbij beroepend op het natuurlijk verlangen van den mens om het algemeen welzijn te verdedigen en de vele diensten die de staat hem bewijst, waarvoor hij terecht een tegenprestatie eist, gaat Cicero de drie regeringsvormen één voor één na om daarna als eindconclusie vast te stellen, dat, hoe wel niet geheel af te keuren, geen dezer, absoluut genomen, aanbeveling verdient.

Het minst verkieslijk is de radicale democratie, waar alle macht bij het volk berust. Immers hoe ook de voorstanders betogen, dat er geen vrijheid kan zijn zonder dat alle onderscheid verdwenen is en de soevereiniteit geheel bij het volk berust, jazelfs dat de staat zonder deze extreme democratie niet de zaak des volks kan zijn, terwijl de staat ook zelf daarheen telkens zonder wederkerigheid evolueert, toch zal men, al lokt het vrijheidsideaal sterk, moeten toegeven, dat er bij deze regeringsvorm juist van een staat geen sprake meer is, omdat de band der wet ontbreekt en men zo moet komen tot anarchie, erger nog dan de tyrannie van den enkeling of Van een partij, daar het volk eenmaal in de roes der vrijheid niet meer te temmen is.

De voorstanders der aristocratie beweren, dat deze de meest natuurlijke vorm is, omdat het vrije volk uiteraard de besten tot leiders zal kiezen en aan hen gehoorzamen, terwijl deze bovendien

als de gulden middenweg staat tussen de extreme democratie, daar er nu onderscheid in rangen is, en de monarchie, die een sterker neiging heeft om in despotisme te ontaarden, omdat alle macht in één hand berust. Deze argumenten kunnen Cicero echter niet van de voortreffelijkheid der aristocratie overtuigen, daar, in de veronderstelling dat wijze gematigdheid het bewind in handen heeft, de regering van één heilzamer is dan die van meerderen, terwijl de vrije keuze van het volk zou uitlopen op de verheffing niet van de geschiktsten en deugdzaamsten, maar van de rijksten en machtigsten, wat onvermijdelijk tot revolutie moet voeren, daar dan zelfs het aanlokkelijke in de aristocratie, de zekerheid van een wijs beleid, ontbreekt en men zo het gemis aan vrijheid te sterker voelt.

Rest nog de derde vorm, de monarchie, die (wellicht als een tegenwicht tegen de bandenloze volksregering) door Cicero voor de meest verkieslijke wordt gehouden, al kan hij er zich, ondanks het aantrekkelijke der verknochtheid, niet volledig bij neerleggen, omdat het volk van alle recht en politieke macht verstoken blijft, er voor de vrijheid geen plaats is, zelfs niet indien men het volk nóg enige macht laat, en het gevaar voor revolutie niet te onderschatten is. Zijn koningsbegrip is echter een ander dan dat der Romeinen, die, zonder onderscheid te maken tussen een monarch en een tyran, hem koning noemen, die een blijvende en onverdeelde macht bezit en daaiorn na de ervaring met Tarquinius Superbus van het koningschap genoeg hebben. Ten onrechte, want deze was geen koning maar een despoot, onder wien zelfs het laatste restje van een „staat” verdwijnt. Cicero's koning moet meer zijn dan iemand, die heerst; hij moet allereerst een vader voor zijn onderdanen zijn en de bezorgdheid hebben van den boer voor zijn land. Om dit ideaal te verwezenlijken moet de vorst deugdzaam zijn, vrij van hartstochten, een voorbeeld voor zijn onderdanen en als de anderen onderworpen aan zijn eigen wet. Op deze grond verwerpt Cicero het erfelijk koningschap, want wil men zulk een koning, dan zal men zorgvuldig moeten kiezen en desnoods verder moeten kijken dan de engte van zijn eigen grenzen. De juistheid van de monarchie met zulk een hoofd bewijst hij met pijnlijke nauwgezetheid, zich daarbij beroepend op Juppiter, die over al het andere, zelfs over de goden, als een vorst regeert, alsook op de eerste tijden van de eigen geschiedenis toen men ook te Rome koningen had, waarmede het algemeen welzijn zeer was gebaat, todat een tyran vooi altijd deze regeringsvorm voor de Romeinen onaanvaardbaar maakte. Als

zijn tegenstanders hierdoor niet overtuigd blijken, gaat hij verder en wijst op de ervaring van het eigen bewustzijn, want ook in 's mensen geest is er een beginsel, de reflexie, dat alle driften beheerst Wanneer dan Laelius nog niet overtuigd is en meent dat de rechtvaardigheid bij meerderen beter gewaarborgd is dan bij één, vergelijkt hij de staat met een schip, dat op een onstuimige zee ook door één moet worden bestuurd en op een zwaren zieke, die slechts één geneesheer neemt en stelt vast, dat zo ook het romeinse volk in hachelijke tijden zich steeds naar de bevelen van één man heeft geschikt, dien men daarom dictator noemt.

Hoewel dus elk der drie genoemde regeringsvormen zijn goede zijde heeft, beviedigt geen enkele volledig. Alle mogelijkheden zijn hiermede echter nog niet uitgeput, want men kan een combinatie hebben en deze vorm schijnt Cicero, vooral omdat hij de gelijkheid het best verzekert en de enig duurzame is, het meest ideaal. Allereerst zal er dus moeten zijn een koninklijke oppermacht; gevormd niet op basis der erfelijkheid, maar door de keuze van den geschiktste door het volk. Vervolgens zullen de aristocraten deel hebben aan het bestuur van de staat, wat het oppergezag sterker maakt, terwijl het volk een beperkte vrijheid moet behouden en niet geheel van medezeggenschap mag zijn beroofd. Deze vorm vindt de republikein Cicero, die als laatste onchinks liet impeiialistische streven van Caesar en Octavianus deze vorm tot het uiterste verdedigt en tenslotte zijn leven geeft voor zijn ideaal, geconcretiseerd in de romeinse staatsinstelling. Al is hier de oppermacht immers niet in handen van een enkeling, maar van twee jaarlijks aftredende consuls, toch is hun macht in feite een koninklijke, beperkt door de verantwoordelijkheid voor de wet. Naast deze staat de machtige conservatieve senaat, die gevormd wordt door het puik der staatsburgers en uitgebreide macht bezit, zowel op het gebied der binnenlandse als buitenlandse politiek, alsook op het terrein der financiën en het beheer der provinciën. Onder deze staat het volk, dat door den volkstribuun in de volksvergadering invloed uitoefent op de gang der staatszaken, hoofdzakelijk waar het gaat over interne aangelegenheden, terwijl het in de comitiën — waarin de rijksten echter weer de overhand hebben om met behoud der vrijheid een te grote macht van het volk te verhoeden — de keuze zijner leiders door het census kiesrecht kan beïnvloeden.

Tilburg.

ADRI FRANKEN.

Iets over de *gnome*.

In n°. 3 van deze jaargang (p. 28) haalt de heer L. A. J. Burgersdijk een jambisch distichon aan, dat de graecus Bonaventura Vulcanius geschreven heeft in het *Album Amicorum* van Petrus Hondius. Ik bedoel het distichon:

θεοῦ διδόντος¹ οὐδὲν ἰσχύει φθόνος,
καὶ μὴ διδόντος οὐδὲν ἰσχύει πόνος.

Nu laat de heer Burgersdijk het zover ik zie in het, midden, of dit distichon een vrucht is van de bedrevenheid van Vulcanius in het hanteren van de Griekse taal. Of Vulcanius het zelf als eigen maaksel heeft willen opdissen, weet ik niet. Maar zeker is, dat hij het wel eens bij een ander gelezen of althans van een ander gehoord had. Het zou immers wel al te toevallig zijn en een al te sterk staaltje van geestelijke verwantschap, als de humanist onafhankelijk van Sint Gregorius van Nazianze (4^e eeuw), bekend als redenaar en theoloog, minder bekend als dichter en epistolograaf, deze verzen had neergeschreven. In de *Γνωμικὰ δίστιχα*, die op naam van genoemden Gregorius staan, treffen we het distichon nl. aan als vzn. 127—128.²

De tweede helft van het 2^e vers vertoont overeenkomst met vs. 409 van de zgn. *Monosticha* van Menander:

Ἄποῦ βία πάρεστιν, οὐδὲν ἰσχύει νόμος.

De grote humanisten van de 16^e eeuw hebben zich als kinderen van hun moraliserende tijd met gretigheid op de Griekse *γνώμαι* geworpen.

De *γνώμη* was een bij de Grieken zeer gewild letterkundig genre. Een treffende definitie ervan geven is niet zo gemakkelijk. Wie het naadje van de kous wil weten, leze er het artikel van Konstantin Horna onder het lemma *Gnome* in Pauly-Wissowa's *Realencyclopädie*, Supplement VI, k. 74 v.v. maar eens op na. De *γνώμη* bevat altijd een algemeen geldende morele regel. We zouden het woord

¹ In het artikel van B. slaat, ook in het 2^e vs., *δίδοντας*, met foutief accent. Ben vergissinkje van Vulcanius?

² Migne, *Patrologiae Graecae* XXXVII, kolom 926. Alleen staat hier in het 2^e vs. *κόπος* i. p. v. *πόνος*. — Dat de genoemde *disticha* inderdaad werk van Gregorius zijn acht ik overigens meer dan twijfelachtig.

kunnen vertalen door spreuk, maar een spreuk is meestal spontaan ontstaan, wat met een γνώμη niet het geval is, terwijl bovendien een spreuk meer gemeengoed van de massa is. De meeste philologen geven er dan ook de voorkeur aan het woord onvertaald te laten.

Een dichter zou geen dichter zijn, als hij niet af en toe ook een gnome gaf. Zoo vinden we bij Homerus hier en daar een gnome, b.v. Ilias XX, 198: ῥεχθὲν δέτε νήπιος ἔγνω. De epici gebruiken in zulke gnomen een aoristus gnomicus die misschien voor U nog een aangename herinnering aan Uw eindexamen vormt, omdat U er toen mee hebt gegeurd. Sterk gnomisch getint is de poëzie van Euripides.

Als eigenlijke schepper van de gnome gold voor de Greken echter Hesiodus. Hij stamde zelf uit een boerenfamilie en wist dus heel goed, dat een boer gevoelig is voor een spreuk. Waar hij nu een prediker voor de boeien wilde zijn, is het dus begrijpelijk, dat hij vaak zijn toevlucht tot de gnome nam. Maar ook Hesiodus schijnt wat aan ouderen te hebben ontleend, en we onderstellen, dat er zeer oude spreukenverzamelingen hebben bestaan, die voor de Grieken hun bijbel waren. Wel zijn de Ἔργα καὶ ἡμέραι met gnomen door-spekt, wel zouden we soms van hele gnomennesten kunnen spreken, maar als eigenlijke schepper van het gnomische gedicht, dat niet meer wil zijn dan dat, kunnen we hem toch niet beschouwen. Als zodanig geldt Theognis. Zijn verzen zijn niet anders dan gnomen. We mogen echter ook achter de algemene opinie, die Theognis als den schepper Van het gnomische gedicht wil beschouwd zien, een vraagteken zetten. Door telkens de naam Kyrnos van den persoon tot wien hij zich richt, in zijn verzen te lassen, wil hij ze als 't ware merken en aldus vrijwaren tegen vervalsing en diefstal. De philologen houden dit voor een bewijs, dat in Theognis' tijd de gnomische dichtkunst reeds druk beoefend werd.

Na Theognis zouden we een reeks van namen kunnen noemen van dichters, die zich op deze soort dichtkunst toeleghden. Ik zal u daarmee niet vervelen. Er kwamen zoveel gnomologieën uit, dat het de moeite ging lonen om er bloemlezingen van te maken, die voor het onderwijs werden gebruikt. Ze vormden lesstof, stukken werden van buiten geleerd. En was zo'n gnome niet een prachtig schrijffvoorbeeld? Ook bij het hoger onderwijs, nl. het onderwijs in de rhetorica, werd veel van zulke bloemlezingen gebruik gemaakt. De studenten moesten leren hun redevoeringen met gnomen op te smukken.

Het spreekt vanzelf, dat de moraalphilosofen belangrijk hebben bijgedragen tot ontwikkeling van de gnomologieën. De Cynici en met name hun geestelijke nazaten de Stoïci hebben het gnomisch genre met graagte beoefend. Eiter heeft bewezen, dat de Stoïcus Chrysippus van een grote gnomenzenverzameling heeft gebruik gemaakt. Met grote vlijt verzamelden de Stoïci citaten. Van deze florilegiën profiteerden de Christelijke apologeten.

Tot mijn verwondering gaat Horna in zijn genoemd aikel, dat overigens zo punctueel en volledig is, met een wijde sprong van Clemens Alexandrinus op Johannes Stobaeus (5^e eeuw) over, zonder Euagrius Ponticus en den boven genoemden Gregorius Nazianzenus te noemen. Euagrius is bekend als vertegenwoordiger der Christelijke gnomologie. Zijn geestelijke nalatenschap is in de oorspronkelijke taal, het Grieks, grotendeels verloren gegaan, maar gedeeltelijk in Syrische handschriften bewaard gebleven.

De latere Byzantijnen hebben de oudere gnomologieën gebruikt om steeds weer nieuwe te maken, zodat het aantal handschriften ervan wel meer dan duizend bedraagt. Dikwijls is de inhoud afgezaagd, maar ook dan hebben ze soms een hoge philologische waarde, doordat ze ons tekst-critische gegevens aangaande de citaten verschaffen. De handschriften geven nl. vaak de tekst in de vorm van de tijd, waaruit de gnome afkomstig is. Zo vinden we in enige citaten sporen van de voor-Alexandrijnse Homerustekst.

Zoals ik reeds zei, hebben de humanisten van de 16^e eeuw grote belangstelling voor de Griekse gnomologieën gehad en getoond. De Bazelse boekhandelaar Johannes Frobenius opende in 1521 de rij met de uitgave van een boekje *Scriptores aliquot gnomici*. Hij werd gevolgd door Erasmus, die *Apophthegmata* in een Latijnse vertaling uitgaf. Ik kan niet nagaan of Hondius zijn gnome, naar aanleiding waarvan ik dit artikel schreef uit een dergelijke 16^e eeuwse bloemlezing heeft gehaald. De mogelijkheid bestaat ook dat hij de spreuk heeft gelezen in een handschrift of in de werken van Gregorius van Nazianze, waarvan de *editio princeps* in 1550 te Bazel bij Herwagen verscheen.

Hoe het ook zij, we mogen onze gnome niet beschouwen als een bewijsjevan Vulcanius' vaardigheid in het maken van Griekse verzen, al geloof ik gaarne, dat hij die wel bezeten heeft.

Rotterdam.

H. L. DAVIDS.

David Hume en Plotinus

George Berkeley (1685—1753) noemt Plotinus in een brief uit het jaar 1741, en in zijn samenspraak „Siris” (1744) vermeldt hij Veelvuldig en met waardeering de opvattingen van den Griekschèn wijsgeer. Minder bekend schijnt het te wezen, dat Plotinus ook besproken wordt door David Hume (1711—1776). Max Wundt althans ontkent zulks zeer stellig (Neue Jahrb. 1915, 652 v).

Hume heeft echter Plotinus gekend; dit blijkt uit zijne „Dialogues concerning Natural Religion”. Deze samenspraak van vóór 1751 werd, met latere toevoegingen, het eerst uitgegeven in 1779.

In Part 3 van deze „Dialogues” leest men: „The ancient Platonists, you know, were the most religious and devout of all the pagan philosophers: Yet many of them, particularly Plotinus, expressly declare, that intellect or understanding is not to be ascribed to the Deity, and that our most perfect worship of him consists, not in acts of veneration, reverence, grafitude or love; but in a certain mysterious self-annihilation or total extinction of all our faculties.”

Dat het Eene verheven is boven het denken bespreekt Plotinus in Enneade v : $\pi\epsilon\rho\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\ \acute{\epsilon}\pi\acute{\epsilon}\kappa\epsilon\iota\nu\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\omicron}\nu\tau\omicron\varsigma\ \kappa\acute{\eta}\ \nu\omicron\sigma\epsilon\iota\nu$. De eisch van zelfvernietiging wordt door alle mystici gesteld. Angelus Silesius, die ook zegt: „Gott hat keine Gedanken”, drukt dit zeer duidelijk uit in de verzen:

„Wer ist als wär' er *nicht* und wär' er nie geworden,
Der ist (o Seligkeit!) zu lauter Gotte worden”.

„Je mehr du *dich* aus dir kannst austun und entgiessen,
Je mehr muss Gott in dich mit seiner Gottheit fliesen”.

In Enneade VI : 9 op het einde spreekt Plotinus daarover: $\pi\epsilon\rho\iota\ \tau\acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\omicron\upsilon\ \eta\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$.

„These ideas are,” aldus besluit Hume, „perhaps, too far stretched, but still it must be acknowledged, that, by representing the Deity as so intelligible, and comprehensible, and so similar to a human. mind we are guilty of the grossest and most narrow partiality, and make ourselves the model of the whole universe”.

Den Haag.

D. DE MAN.

Punch op de zuil van Pompeius

De *Amsterdamsche Courant* van 6 Sept. 1781 bevat het onderstaande verhaal onder het hoofd: Extract missive uit Alexandrië in Egypte, in dato 1 Juni.

Voor korten tijd hebben eenige onderneemende Engelschen, die zig hier ophouden, aan de zuil van Pompejus eene ontdekking gedaan, die den beminnaaren der Oudheid niet onverschillig zijn zal. Een koopman, die hen met eenen Janitsaar derwaards verzelde, geeft 'er het volgend bericht van.

Eenige Engelschen besloofen hebbende om de zuil van Pompejus; welke men hier buiten de stad ziet, te gaan bezichtigen, begaf ik mij met hun derwaards, wyl ik dit wonderwerk zelf nog nooit gezien had. Wij kwamen door bedekte gangen aan eene prachtige waterleiding, welke nog kentekens van de Roomsche grootheid draagt; vervolgens aan eenige half ingestorte toorens en veele zuilen, welke deels van granit, deels van Thebaisch marmer en 30 voet hoog waren en misschien tot eene overdekte gaanderij gediend hebben. Wij bereikten eindelijk de zuil, welker schoonheid ons deed verbaast staan.

Dezelve is omtrent no voet hoog, te weeten de schagt, bestaande uit een stuk oostersch granit 90 voet, en het voetstuk 20 voet. Het geen mij in het eerste oogenblik onmooglijk scheen was de inval der Engelschen om boven op de zuil een goede kom punch te drinken.

Om hun stout voorneemen uit te voeren liepen eenige van hun met verscheiden lieden, die ons verzeld hadden, naar de stad, alwaar men den gouverneur reeds gezegd had, dat de Engelschen de zuil van Pompejus wilden omwerpen, doch deeze had 'er om gelachen.

De Engelschen en degeenen, die hen naar de stad verzeld hadden, kwamen te rug met ladders van touw, welke wel ras op een vindingrijke wijze zo tegen de zuil aangeslagen werden, dat al de Engelschen met hunne punchflessen en glazen naar boven klauterden en dezelve daar onder een groot vreugdegeschreeuw ledigden.

De zuil was van boven zo breed dat 8 personen met gemak plaats daar op konden hebben. In het midden van dit plat vonden zij eenen reuzen voet, met een stuk van het been, zijnde wel driemaal grooter dan een gewoone menschen voet; en men gist dat dit een overblijfsel is van het standbeeld van Pompejus, dat op de zuil gestaan heeft, doch waar van men tot hier toe niets geweten heeft, wyl nooit een reiziger naar boven was geklauterd en daar punch had gedronken.

Een der Engelschen, Sir Irwin, bragt een stuk van de kuit van Pompejus naar beneden om het mede naaf Engeland te neemen en aan zijne minnares present te doen . . .

Amsterdam.

H A. HÖWELER.